

ISSN 2149-9845

TÜRKİYE
DİN EĞİTİMİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF RELIGIOUS EDUCATION STUDIES (TJRES)

مجلة بحوث التربية الدينية التركية

Sayı/Number 4

İzmir - 2017

TÜRKİYE DİN EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Religious Education Studies
TÜRKİYE/TURKEY

Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları altı ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.
Turkish Journal of Religious Education Studies is an international, peer reviewed and biannual journal.

Sayı/Number 4 • Aralık/December 2017 • ISSN 2149-9845

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Owner and Chief Executive Officer

Mehmet BAHÇEKAPILI

Baş Editör/Editor in-Chief

Mustafa USTA

Sayı Hakemi / Editor

Ahmet GEDİK

Editörler/Editors

Siebre MIEDEMA (VU University Amsterdam)	Christopher G. ELLISON (The University of Texas at San Antonio)
Cemal TOSUN (Ankara Üniversitesi)	Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Muhittin OKUMUŞLAR (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Zeki Salih ZENGİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Nurullah ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)	Michael NIELSEN (Georgia Southern University)
Ahmet KOÇ (Marmara Üniversitesi)	Friedrich SCHWEITZER (Eberhard Karls Universität Tübingen)
Mehmet BAHÇEKAPILI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Süleyman AKYÜREK (Erciyes Üniversitesi)
Safnaz ASRI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Mohammed DERRADJ (University of Algeria II)
Ednan ASLAN (Universität Wien)	Kenan SEVINÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	

Kitap Değerlendirme Editörleri/Book Review Editors

Hakkı KARAŞAHİN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi) Ahmet GEDİK (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi) -
Ahmet Ali ÇANAKÇI (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Yayın Kurulu/Editorial Board*

Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Ayman AGBARIA, University of Haifa (ISRAEL)
Muhsin AKBAŞ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Süleyman AKYÜREK, Erciyes Üniversitesi (TURKEY)
Ednan ASLAN, Universität Wien (AUSTRIA)	Safnaz ASRI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Nedim BAHÇEKAPILI, Islamitische Universiteit Europa (HOLLAND)	Mehmet BAHÇEKAPILI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
İrfan BAŞKURT, İstanbul Üniversitesi (TURKEY)	Bayraktar BAYRAKLI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Bezza BİLGİN, Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Ahmet Ali ÇANAKÇI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Mohammed DERRADJ, University of Algeria II (ALGERIA)	Abdurrahman DODURGALI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Recai DOĞAN – Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Christopher G. ELLISON, The University of Texas at San Antonio (USA)
Ahmet GEDİK, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Recep Emin GÜL, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Hülya HACİSMAİLOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Michael NIELSEN, Georgia Southern University (USA)
Hakkı KARAŞAHİN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Recep KAYMAKCAN, Sakarya Üniversitesi (TURKEY)
Ahmet KOÇ, Marmara Üniversitesi (TURKEY)	Mustafa KÖYLÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (TURKEY)
Muhittin OKUMUŞLAR, Necmettin Erbakan Üniversitesi (TURKEY)	Siebre MIEDEMA, VU University Amsterdam (HOLLAND)
Friedrich SCHWEITZER, Eberhard Karls University (GERMANY)	Halil İbrahim ŞENAVCU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Bülent UÇAR, Universität Osnabrück (GERMANY)	Mustafa USTA, Marmara Üniversitesi (TURKEY)

*Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order by surname

Kapak Tasarımı/Cover Design

Furkan Selçuk Ertargin

Tasarım/Graphic Design

Mehmet BAHÇEKAPILI / Safnaz ASRI

Baskı/Printed By

Limit Ofset

İÇENDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

Türkiye Gerçekliğinde Sivil Toplum ve Cemaatlar
SAFFET KÖSE / 9-22

What is Nonbelief? An Empirical Research on the Concept of Nonbelief
KENAN SEVİNÇ, TUĞBA METİNYURT, THOMAS J. COLEMAN / 23-40

Arap Dilinde Mâ Edati Ve İşlevleri
EYÜP AKŞİT / 41-59

Şîî Müfessir Ayyâşî'nin Tefsirinde Zayıf Hadis
RECEP EMİN GÜL / 61-76

Dört Mezhep İmamının Otoritesini Tesis Eden Temel Unsurlar -Güven-Otorite İlişkisine Dair Analiz-
AHMET AYDIN / 77-88

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ/ BOOK REVIEWS

François Georgeon, Le mois le plus long: Ramadan à Istanbul
YASİN ÖZDEMİR / 89-90

Hasan Ocak, İhvan-ı Safa'nın İnsan Tasavvurunda Bilgi-Ahlak-İman İlişkisi
MEHMET DEMİR / 91-93

TÜRKİYE GERÇEKLIĞİNDE SİVİL TOPLUM VE CEMAATLER*

Saffet KÖSE*

E-mail: saffetkose@hotmail.com

Citation/©: Köse, S. (2017). Türkiye gerçekliğinde sivil toplum ve cemaatler. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 9-22.

Öz

Bu araştırma modern bir kavram olan sivil toplum ile dini yapılanmaları temsil eden cemaat kavramı arasındaki ilişkiden yola çıkarak, bu kavramların sosyal hayattaki görünüşleri ve yapısal durumlarını, ülkemiz gerçekliğinde incelemeyi amaçlamaktadır. Sivil toplum ve cemaat oluşumları arasındaki ilişkinin neliği ve yönünün tespitinden sonra, tüm toplum yapılarında olduğu gibi ülkemizde görülen cemaatlerin bugün karşılaştıkları bir takım sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve dini sorunların yarına nasıl evrilebileceğini belirlemek ve çözüm önerileri sunmak bu araştırmanın bir başka temel amacıdır. Araştırmada birey-toplum ve devlet ilişkilerinde önemli role sahip olan sivil toplum ve cemaatler olgusu; kavramsal, kültürel, siyasi, sosyal ve tarihi perspektifler göz önünde bulundurularak açıklanmıştır. Araştırma neticesinde ülkemizde cemaatler üzerinden doğabilecek bazı sorunların olduğu ve bundan sonraki süreçte cemaatlerin ve dini grupların birbirleriyle ciddi sorunlar yaşayabileceği, galibinin olmayacağı bu süreçte, bundan tüm toplumun olumsuz yönde etkilenebileceği tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Sivil toplum, cemaat, dini gruplar, modernleşme ve sekülerizm

* Bu makale geleneksel olarak Konya Sivil Toplum Örgütleri Birliği'nin Türkiye'nin bütün şehirlerinden STK temsilcilerinin katılımıyla 17-21 Mayıs 2017 tarihinde Mardin'de 14.'sünü düzenlediği toplantıda yapılan konuşmanın yazıya dökülüp düzenlenmiş şeklidir.

* Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.

CIVIL SOCIETY AND JAMĀ'AH IN THE REALITY OF TURKEY

Abstract

This study aims at investigating two distinct concepts, that is the modern concept of civil society on the one hand, and the concept of *jamā'ah* (religious community) which constitutes religious structures on the other, their manifestations and structural states in social life, in the context of today's Turkey. After determining the character of the relation of these two concepts and its direction, one other chief objective of this study is to propose a solution in regard to some of the existing socio-cultural, socio-economic and religious challenges of the religious communities present in Turkey today, and ultimately to try to assess their future evolution. Also, the cases of civil society and religious community, as an important factor in citizen/society-state interactions, will be explained in the light of all of their conceptual, cultural, political, social and historical aspects. As a final outcome of this study, it has been concluded that existing religious communities and groups are harbouring some serious problems within their organization, and that the possibility of the conflict between the interests of different religious communities should be taken into account, especially because of its potential negative impact on the society as a whole.

Keywords: Civil society, jamā'ah, religious groups, modernization and secularism

Giriş

Modern kavram olan sivil toplum ile dini yapılanmaları temsil eden cemaatler arasında herhangi bir ilişkinin var olup olmadığı varsa keyfiyeti konuşulması gereken konulardan birisidir. Bu meselenin bir boyutudur. Öte yandan cemaatlerin kendi aralarındaki ilişkiler de sorgulanmaya muhtaçtır. Zira ülkemizde dini grupların birbirleriyle sürtüşmeye girmesi olası sorunlardan birisidir. Esasen konunun teorik zemini ya da sosyolojik boyutu ile çok fazla ilgilenmeden bahse konu hususların bizim baktığımız noktadan nasıl görüldüğü bu yazının konusunu oluşturacaktır.

Her döneme egemen olan bir zihniyet dünyası vardır. Zamanın ruhu denilen bu atmosferi hâkim kültür belirler. Günümüz için de aynı gerçeklik söz konusudur. Varlıkla ilişkiye, yaşam biçimine yön veren bu zihniyetin kendine özgü kavramları, kavramların da bir arka planı vardır. Bu kavramlar, yaşanan sorunlara çözüm için üretildiklerinden tecrübi bir birikimi ifade eder ve aynı zamanda yeni sorunların çözümü için zemin oluştururlar. Çağ ve onun anlam dünyasını çözebilmek için bu kavramların doğduğu ve ait olduğu kültürel dokuyu dikkatten uzak tutmamak gerekir. Çünkü bir ortamdaki çözüm diğerinde sorun olabilmektedir.

Günümüz dünyasının ruhunu, özelde kiliseye tepki etrafında şekillenen, daha sonraları bir bütün halinde dinin alanını daraltan demokrasi, insan hakları, özgürlük, eşitlik, sivil toplum...vb. seküler kavramlar oluşturmaktadır. Bu kavramlara, post-modern feminizmin gündeme getirdiği “toplumsal cinsiyet adaleti” gibi yenileri eklenmektedir. Belirtilen açıdan konuya baktığımızda klasik-dini “cemaat” kavramı ile modern-seküler “sivil toplum” terimi arasında nasıl bir ilişki kurulabileceği ilgi çekici bir problemidir. Cemaat, dini bir yapı iken sivil toplum, demokrasilerin en önemli araçlarından biridir. İlk bakışta burada bir paradoks bulunduğu dikkati çekse de Müslümanların bu terminoloji üzerinden bir yaşam biçimi benimsemiş oldukları gözlemlenmektedir. Hatta dindarların kurdukları sivil toplum örgütlerinin stratejilerini bu kavramlar üzerine oturttukları dikkati çekmektedir. Dahası Müslüman dindarların bu kavramlara Kur’ân-Sünnet üzerinden bir meşruiyet zemini oluşturmaları, İslam’ın iki ana kaynağını da bu tür kavramlar üzerinden okumaları hızlı şekilde çağa ayak uydurmalarında etkili olmuştur. Yaşanan bu kısır döngüden çıkış ise oldukça zorlaşmış gözükmektedir. Bunu şimdilik bir yana bırakarak daha ziyade cemaat-sivil toplum perspektifinden konuyu ele almak, ayrıca cemaatler arası ilişkilerde ortaya çıkan ya da çıkabilecek yeni sorunlara yer vermek çalışmamızın amacına hizmet edecektir.

Dini örgütlenme biçimleri olan cemaat ve tarikatların varlığı hem teorik hem de tecrübi bir gerçekliktir. Çünkü dinler, doğal olarak sadece çoğulcu yapı üretme potansiyeline sahip değillerdir. Bizatihi bu tür oluşumları üretmişlerdir ve bu gerçeklik asırlar boyu devam etmiştir. Hıristiyanlığın aldığı sert tedbirlere rağmen “kurtuluş tekeli” dogması bunu önleyememiş tam aksine yüzyıllar boyu sürececek din içi çatışmaların tetikleyicisi olmuş dahası diğer dinlerle de savaşın itici gücünü oluşturmuştur. Dolayısıyla dinlerin ürettiği farklı grupları bir gerçeklik olarak kabul etmek bir zorunluluktur. Bunda insanların yaratılış gerçekliklerinin de etkisi vardır.

İslam dininin, hayatın dinamizmine ayak uydurabilmesi için Kur’ân-ı Kerîm’in ana çerçeveyi çizen zengin, verimli ve derinlikli ilkeleri, coğrafi gerçeklikler, sosyolojik ihtiyaçlar, kişisel tercihler, psikolojik etkenler ve yöntem çeşitliliğine bağlı olarak farklılıkları beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda karizmatik bir şahıs etrafında örgütlenen mezhepler, cemaatler ve tarikatlar dini-sosyal yapılar olarak her zaman var olagelmıştır. Günümüz İslam dünyasında da dini grupların çeşitliliği görünür biçimde mevcuttur.

Cemaat, daha çok itikadî ya da fikhî düşünce etrafındaki dini-sosyal yapılanmaları ifade eder. Ancak bunları bütünüyle birbirinden ayırmak, araya keskin sınırlar koymak pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü benimsenen inanç doğrultusunda din ile hayatın bağlantısı kurulmaktadır. Buradaki itikadî, fikhî ve tasavvufî tercihler yapıya rengini vermekte ve diğerlerinden ayırmaktadır. Bu yapıların oluşturduğu vakıf, dernek benzeri sosyal içerikli oluşumlar ise hedeflerine göre hem cemaate hem de diğer insanlara hizmeti

hedefleyen kurumlardır.¹ Tarihi süreçte tarikatların sosyal kurumları ise tekke ve zaviyelerdir.

Cemaat ve tarikatların en belirgin özelliği, daha çok karizmatik bir lider yönetiminde belli bir düşünce etrafında örgütlenerek mensuplarına dini terbiye kazandırmayı hedefleyen sivil yapılanmalar olmalarıdır. Bunlar özü gereği de siyasetten uzaktır ve özellikle, tarikatlar için söylemek gerekirse, dünyaya mesafelidir. İnfak emrinin kurumsal kimliği olan vakıflar ise devletin yetişemediği yerlerde ihtiyacı karşılayan sosyal dayanışma / hayır kurumlarıdır. Bu açıdan bakıldığında klasik anlamda cemaatler, tarikatlar ve onların günümüzdeki sosyal faaliyetlerini koordine eden vakıflar, modern sivil toplum örgütleri gibi toplumsal talepleri devlete taşıma, baskı aracı olarak gücünü kullanma gibi bir işleve sahip değildir. Tam aksine bunlar, toplumsal talepleri bizzat kendileri karşılamakta ve hizmet odaklı oluşumlar olarak öne çıkmaktadır. Kaldı ki geleneksel İslam toplumlarında devlet ile cemaatler, tarikatlar ve hayır kurumları, normal şartlarda aynı amaç birliğine sahiptir ve birbiriyle çatışmaları söz konusu değildir.

Sivil toplum, daha çok devlet politikalarına / resmi kurumların uygulamalarına toplumun yön verdiği yapılanmanın adıdır. Modern devlet, toplumsal taleplere göre şekillenir. İdari merciler, halka rağmen resmi bir uygulamada bulunamaz. Aksi takdirde karşısında sivil toplumun ana karakteristiğini yansıtan sivil ve şiddetsiz toplumsal muhalefetini bulur. Bu kavram, öncelikle XVIII. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkmış, daha sonra diğer kavramlarla birlikte tüm dünyaya yayılmıştır.

Modern demokratik toplumlara rengini veren sivil toplum örgütleri daha çok resmi yapılanmalar dışında sosyal, kültürel, iş, sanat, çevre ve eğitim-öğretim gibi geniş bir yelpazede faaliyet gösteren, siyasi irade üzerinde etkili olmayı amaçlayan, bilinçli sivil-toplumsal yapılanmaların adıdır. Bu tür örgütlerin asıl amacı, idareye karşı toplumsal talepleri savunma, gerektiğinde şiddetsiz baskı kurma (gösteri, lobcilik, grev, imza kampanyası...), hakkın korunması ve vazifelerin ifası noktasında yönetim erkini etkin şekilde denetleme, sosyal politikalar üretme ve bunların takipçisi olmaktır. Bunların en bariz özelliği, sivil otoriteden bağımsız ve gönüllülük esasına dayalı olmalarıdır. İdareye eklenilen, çıkar ilişkisine giren ve toplumsal talepleri ilgililere taşıma görevini ihmal eden oluşumlar, ismi ne olursa olsun sivil toplum örgütü olarak isimlendirilemez.

“Sivil toplum örgütü” kavramının ortaya çıkışını ve kökleşmesini sağlayan ana saik, tarihi süreç içinde ezen ve ezilenlerin mücadelesine sahne olan sınıfsal toplumlardır. Ezilenlerin kendilerini ezen güce karşı korunma ihtiyacı ve adalet arayışı doğal olarak bu yapıların ortaya çıkmasının ve kökleşmesinin zeminini oluşturmuştur. Kısaca söylemek gerekirse sivil toplum örgütleri ve yeni kavramsal dünya, tarihî süreçte hak ve yetkiden

¹ Dernek ve vakıflar, sadece cemaat yapılanmalarından doğan kurumlar değildir. Burada kastedilenler, cemaatlere bağlı olarak faaliyet gösterenlerdir.

kaynaklanmayan katı, acımasız vesayet zihniyetine karşı güvence temin eden ve ezilen kesimlerin örgütlenmesinden doğan yapılanmaları ifade eder. Söz gelimi devlet karşısında ezilen birey için insan hakları, ailesi içinde ezilen çocuk için çocuk hakları, işveren karşısında ezilen işçi için işçi hakları, erkek (kocasını ya da ailesi veya toplum olabilir) tarafından ezilen kadın için kadın hakları, hekim karşısında hasta hakları ve bu çerçevedeki örgütlenmeler, hep bir varoluş mücadelesini ifade eder ve bireyi güce karşı korumayı hedefler. Artık günümüz dünyasında bu tür kavramların oluşturduğu anlam evreni her türlü sosyal, siyasal, felsefi, hukuki hatta ekonomik tartışmaların merkezinde yer almakta ve belirleyici rol oynamaktadır.

Burada bir parantez açmak gerekirse modern Batılı devletler, bu kavramlar üzerinden toplumsal ilişkilerini belirlemede duyarlı davranırken bunların aynı tutumu diğer devletlerden esirgedikleri görülmektedir. Hatta bu tür değerlerin savunuculuğunu yapması gereken en üst kurum Birleşmiş Milletlerin adaletsiz yapısı, Müslümanlara karşı çifte standart özelliği taşıyan tutumu, egemen güçlerin zengin doğal kaynaklara sahip ülkeleri bu kavramlar üzerinden denetleyip sömürmeleri hatta bu kavramlar üzerinden ürettikleri bahanelerle fiili olarak işgal etmeleri, ciddi bir sorun olarak modern dünyanın açmazıdır. Bunun dışında özellikle dünyaya yön vermeye çalışan Batılı güçlerin kendilerinin uydusu gibi hareket eden yerli sivil toplum örgütleri üzerinden diğer devletlere yön vermeye ve çıkarlarını bunlar üzerinden korumaya çalışmaları da bir diğer ciddi sorun olarak önümüzde durmaktadır. Çıkarları ile çatıştığında bu kavram ve kurumları göz ardı edebildiklerine dair güncel örnekler mevcuttur. Söz gelimi demokrasinin ana unsuru olan hür seçimlerin bile Müslüman ülkelerde sadece bir şartın şekilsel anlamda yerine getirilmesinden ibaret olduğu, Batılı hegemonik güçlerin istedikleri sonuçların çıkmaması halinde farklı oyunlarla yönetimi devirdikleri görülmektedir. Mısır bunun en yakın canlı şahididir. Ross Poole şu sözünde tam da bu çelişkiyi ahlak üzerinden tanımlar: "Modern dünya en fazla ahlaka ihtiyaç duyuyor ancak ahlaki imkânsız kılan da bizzat kendisidir." O sebeple sivil toplum ve sivil toplum örgütleri denildiğinde bu paradoksal boyutu da düşünmek gerekir.

Buraya kadar modern kavramların arka planı ve içeriği yanında kullanılış biçimi üzerinden yapılan bu değerlendirmelere bakıldığında sivil toplumun ya da sivil toplum örgütü kavramının dini yapılanmaların özel bir biçimi olan cemaat kavramı ile ne ölçüde örtüşeceği merak uyandıran bir konudur.

Cemaat-sivil toplum mukayesesine dönersek İslam'ın iki ana kaynağı Kur'an-ı Kerim ve onun beşer formundaki ifadesi olan Hz. Peygamber'in sünnetinin bütün insanları aynı ontolojik düzlemde buluşturduğunu ve genel olarak insanların kardeşlik hukuku üzerinden örgütlediği bir yapı kurmayı hedeflediğini (Köse, 2013, ss.123-148), özellikle inanç özgürlüğü bağlamında bir birlikteliğin sağlandığını (Bkz. Köse, 2003) söylemek mümkündür. Dolayısıyla insanlık zemininde bir dayanışmanın belirleyici olduğu zihniyet dünyasının kurumsal yapılarının (vakıflar, ahilik teşkilatı...) sivil toplum örgütleri olarak

nitelenmesi hem bir anakronizm hem de anlam kaymasıdır. Günümüzde sivil toplum örgütü olarak tanımlanan dernek ve vakıflar ise genel anlamda kendi kültürel dünyamız içindeki hizmet örgütleridir.

İslami kaynaklar açısından kardeşlik hukuku, etnisiteye bağlı ayırmacılığı, sınıflaşmayı ve imtiyazları anlamsızlaştırmış; Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halife seçilmesinin ardından ilk hitabesinde de açıkça parmak bastığı üzere hakkı üstün tutmayı esas almış; insanlar arası dayanışmayı öngörmüş; hürriyeti asli statü olarak belirlemiştir. Bu ilkesel tutumlar yapısal anlamda sınıflaşmadan doğan sorunlara yol açmamıştır. İnanç özgürlüğü de farklı din mensuplarının bir arada barış içinde yaşamasını temin etmiş, aynı din içinde farklı yönetime bağlı yorumlardan doğmuş mezhep, cemaat, tarikat gibi dini grupların faaliyet göstermelerine imkân tanıdığından çoğulculuğun kapılarını aralamış, doğruların tek değil çoklu olduğu fikrini pekiştirdiğinden kurumsal anlamda bir çatışma kültürü oluşmamıştır. Keza devlet ve vatandaşın aynı ilahi kanuna tabi olması, toplumsal denetim mekanizmaları (*emr bi'l-ma'rûf ve nehy 'ani'l-münker*), aktif katılımçılık, yöneten-yönetilen arasındaki ilişkiyi belirleyen *bey'at* sözleşmesi, karar mekanizmasında ilgililerle *şûrâ* zorunluluğu, yargı bağımsızlığı ve yargıç teminatı, son noktada herkesin Allah'ın rızasına ulaşmayı hedeflemesi zaten devletin sivil bir kimlik kazanmasında etkili olmuş, adaletin üzerinde bir değer olan fazilet toplumuna giden yolun önünü açmıştır. Fârâbî'nin eserine *el-Medînetü'l-fâzıla* adını vermesi bu sebeptir.

Bütün bunlar dikkate alındığında, İslam toplumlarında modern anlamıyla bir sivil toplum örgütüne ihtiyaç duyulmamıştır. Nasıruddîn et-Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde hükümdarı halkına şefkatli bir baba; halkı ona akıllı evlat, kendi aralarında da sevgiye dayalı kardeşlik ilişkisi içinde olmalarına yaptığı vurgu, toplumda adaletin değil muhabbetin belirleyici olması gerektiğine dikkat çekmesi bakımından oldukça anlamlı ve açıklayıcıdır. Râgıb el-İsfahânî'nin (2007, s. 257) *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a* adlı eserinde aynı noktaya dikkat çekmesine bakılırsa bunun ahlakçıların genel yaklaşımı olduğunu söylemek de mümkündür.

Burada sorulması gereken soru da şudur: Günümüzün vakıf, dernek, cemaat ve tarikatları sivil toplum örgütü olarak tanımlanabilir mi ya da onların görevlerini üstelenebilir mi? Bu sivil toplum örgütünün ne anlama geldiğine bağlı olarak cevaplanacak bir sorudur ve dört husus önemlidir:

Birincisi, devletin ya da ilgili resmi kurumların yapması gereken bir hizmeti bizzat dernek, vakıf ve diğer oluşumların kendilerinin üstlenmesi, sivil toplum zihniyeti ile bağdaşmaz. Sivil toplum örgütleri baskı aracıdır yani toplumun taleplerini idareye iletir ve yerine getirilmesi için şiddetsiz baskı araçlarını kullanır.

İkincisi, devlet ya da onun kurumlarından küçük bile olsa herhangi bir destek alan oluşum ona eklenmiş demektir ve sivil toplum olarak değerlendirilemez. Devletin ilgili kurumundan yardım ile ayakta duran ya da herhangi bir şekilde destek alan kuruluş

görevini ihmal eden ya da haksızlık yapan kuruma karşı herhangi bir tepki gösteremez, eylemde bulunamaz. Bulunsa da karşılık görmez. Keza devlete talip olan ve kendi çevresine alan açan bir oluşum da sivil toplum örgütü olarak nitelendirilemez.

Üçüncüsü, İslam toplumlarında en azından teorik olarak devlet ve diğer oluşumlar insana hizmet ve Allah'ın rızasını kazanma noktasında birleşir. Herkes gücü oranında iyiliği hâkim kılmak ve kötülüğü engellemekle (*emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker*) görevlidir. İyilik ve kötülükte belirleyici irade, dinin ana kaynaklarıdır. Bu noktada devlet ve vatandaş ortak sorumluluğa sahiptir. İdareyi ikaz her bir vatandaşın hakkı değil görevidir ve haklı talepleri dikkate almak da ilgili idarenin sorumluluğudur. Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinin ardından halka yaptığı ilk hitabesinde: "Doğru yolda olduğumda bana yardımcı olun, hata edersem beni doğrultun" sözü (Ma'mer b. Raşid, 1983, s.336) diğer Raşid Halifeler tarafından da tekrarlanmıştır. Sivil toplum örgütü kavramı ile İslami ilkelerin birleştiği nokta belki de burasıdır. Ancak bundan doğan hak ya da yetki, çatışmacı bir ortamın değil hak ve adaleti ortak aramanın iradesidir.

Dördüncüsü, İslam toplumlarında varlıkla ilişki "Allah odaklı" olarak düşünülür, modern toplumlarda ise "insan odaklılık" esastır. Bu bağlamda söylemek gerekirse herhangi bir cemaat, tarikat ya da diğer dini bir oluşum söz gelimi eşcinselliği bir hak olarak talep edemez. Ancak modern devletlerde bu yönde oluşan temayül sonucu "eşcinsel evlilik"ler! –ki bu evlilik kavramı üzerinden ele alınamaz- yasallaşmış ve bunu savunan sivil toplum örgütleri kurulmuştur.

Bu konuda son olarak şu noktanın altını çizmek gerekir; Kur'an-ı Kerim, Müslümanları insanlar arasından çıkarılmış en hayırlı ümmet olarak över (Âl-i İmrân, 3:110) ve kendi içinden hayra çağıran, kötülüğü engelleyen gruplar çıkarmalarını emreder (Âl-i İmrân, 3:104).

Her bir ferdi gücü ölçüsünde (Müslim, "İmân", 78; Tirmizî, "Fiten", 11; Nesâî, "İmân", 17; Ahmed b. Hanbel, 1313, 20, 49) iyiliği hâkim kılmak ve kötülüğü engellemekle görevli bulunan (Âl-i İmrân, 3:110) mü'minler, hayra çağıran gruplar oluşturmalı ve bunu iş edinmeli (Âl-i İmrân, 3:104), hayırlarda yarışmalı (Bakara, 2:148; Mâide, 5:48), hayırlar peşinde koşuşturmalıdırlar (Âl-i İmrân, 3:114; Enbiyâ', 21:90; Mü'minûn, 23:56, 61). Bu görev, sadece kişilere karşı değil aynı zamanda kurumlara karşı da geçerlidir.

İyiliği hâkim kılmayı ve hayır peşinde koşmayı hedef olarak belirleyen ayetlere bakıldığında hayır yollarının çoklu olduğuna da işaret edildiği görülmektedir. Ümmet içinden belli gruplar, ihtiyaç ve tercihlerine göre herhangi bir alanda sivil inisiyatif olarak bir görevi üstlenmektedir. Tarihte olduğu kadar günümüzde de vakıflar, dernekler, tekkeler, birçok sosyal ve hayri görevi ifa etmiştir. Dolayısıyla bugün de kendiliğinden kurulan, sivil, siyaset dışı Allah rızası için hizmeti ilke edinmiş vakıf, dernek ya da bir başka ad altındaki kuruluşlar, belirtilen görevleri yerine getirirse hizmet etmiş olur; resmi kurumları bu noktada inisiyatif almaya, bir eksikliği gidermeye yönlendirerek toplumun talepleri

noktasında bir baskı grubu oluşturursa sivil toplum örgütü olur. Aradaki ince çizgi budur. Ancak belki de burada bir imkandan da söz edebiliriz. O da şudur: Ülkemizin vakıf, dernek gibi oluşumları hem hizmet örgütü hem de sivil toplum inisiyatifi üstelenen ve böylece her iki pozisyonu da birleştiren yapılara öncülük edebilir.

1. Cemaatler: İmkânlar ve Sorunlar

Kur'ân-ı Kerîm, ümmet fertlerinin kendi aralarında merhamet merkezli bir ilişki ağı kurlmaları ve kâfirlere karşı da anladıkları dilden cevabını verecek bir kararlılıkta süreklilik göstermelerini ister (Muhammed, 47:29). Burada kâfirden maksat sürekli düşmanlık içinde bulunan gayr-ı müslimlerdir. Yoksa kâfir olmak, insani ilişkiler içinde bulunmaya engel bir özellik değildir.

Günümüzde Müslüman dünyanın şiddet ile anıldığı bir dönemi yaşıyoruz. Bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'in Muhammed ümmetine yüklediği, yüksek ahlaki değerlerin beşer formundaki ifadesi olan (Kalem, 68:4) Rasûl-i Ekrem'i örnek alarak "Allah-insan, insan-insan, insan-âlem, din-dünya, dünya-ahiret, madde-mana, kadın-erkek..." arasındaki dengeyi koruyan, ifrat ve tefritten uzak, orta yolu tutan "vasat ümmet" tiplemesiyle diğer ümmetlere model olma görevi (Bakara, 2:143) önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. En azından dini gruplar kendi aralarında bu görüntünün dışına çıkmak ve farklılıkları kabul noktasında birbirlerine saygı duymak zorundadır. Bunun yanında her bir dini grubun, karşıt gruplar tarafından değil bizzat kendilerini, tanımladıkları şekliyle kabullenme mecburiyeti vardır. Farklı gruplar kendi durdukları noktadan diğerlerini bir çerçeveye oturtmaya çalışır, karşı oldukları inanç, fikir ve uygulamaları yapıcı bir dil ile eleştirinin dışına çıkararak suçlamaya giderse iletişim kanalları kapanır ve çatışma ortamına zemin hazırlanmış olur. Maalesef bu patolojik durum, bugün birbirlerine karşı cihat ilan eden dini grupları, "Allahü ekber" nidalarıyla birbirlerini öldüren, Allah'ın evi olan camileri yine Allah rızası uğruna bombalayan Müslüman tipi ortaya çıkarmaya başlamıştır.

Bugün cemaatlerin kendi içlerinde kavgaya düşmemelerine, tam aksine hizmet odaklı yapılar olarak iyi ilişkiler içinde hizmete devam etmelerine, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bir vücudun organlarına benzettiği şekilde dayanışma ruhunu en verimli şekilde göstermelerine ihtiyaç vardır. Günümüzde Müslümanların yaşadığı farklı coğrafyalardaki sorunlar, mesela Arakan'da Budistlerin en iğrenç intikam duygularıyla katlettiği Müslümanların hali, dini grupların birlik içinde dayanışmaya olan ihtiyacını açıkça ortaya koyan aktüel bir örnektir.

2. Cemaatleri Bekleyen Sorunlar

Ülkemizde cemaatler üzerinden doğabilecek bazı sorunlara da işaret etmek gerekir. Bunların öne çıkanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik Sorunu: Cemaatler, Allah rızasını kazanmak üzere bir hizmete talip olduklarından ve çoğu kere bunu en azından mali destek anlamında

toplumun katkısı ile yaptıklarından her iki durumda da şeffaf ve hesap verilebilir bir yapıda olmaları elzemdir. Bununla kastedilen, çok basitçe ifade etmek gerekirse, yapılanlardan ve niyetlerden toplumun bilgisinin olması, gerektiğinde toplumun eleştiri ve yol gösterici fikirleriyle kendilerine katkıda bulunabilmesidir. Allah'ın rızasının ne tür hizmetlerde olduğu bellidir. Bu açıdan gizliliğe yer yoktur. Hizmetin kaynağını ve insan desteğini sağlayan toplum, harcamaların ve hedeflerin neler olduğunu bilmeye hak sahibidir. Birçok cemaat, ümmetin çocuklarına taliptir ve onları eğitmek üzere faaliyetlerini sürdürmektedir. Bilgisizlikten yararlanarak ya da güveni kötüye kullanarak toplumdan gizli hedeflere militan yetiştirmek ciddi bir ahlak sorunudur. Dolayısıyla dini yapılanmaların kendilerini şeffaf ve açık topluluk haline getirmemeleri, ilke ve faaliyetlerini gizlilik içinde yürütmeleri, mensuplarına farklı dışarıya farklı bir imaj vermeleri, uzun vadede inandırıcılıklarının ve güvenilirliklerinin sorgulanmasına sebebiyet verdiği gibi iyi niyetli olmadıklarını da gösteren bir tutumdur. Bu duruş dini anlamda takıyyeyi, sosyal anlamda da ikiyüzlülük ve çifte standardı ifade eder ve bu yapının görüldüğünden ayrı bir hesabının bulunduğu, cemaat değil örgüt olduğu şüphesini uyandırır. Bu tür bir duruş toplum tarafından denetlenebilir olmanın engelidir.

Hakikatte Teklik Anlayışı: Kur'ân-ı Kerim, kendilerindeki maslahatın sabit olması sebebiyle aile, hadler, miras gibi hükümlerini ayrıntılarıyla belirlediği bazı meseleleri tartışmaya, değişmeye kapatmıştır. Bunların sayısı oldukça azdır. Bu tür hükümler dışında kalan her konuda farklı fikirlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ortaya konulan görüşler tutarlı bir yöneme bağlı olarak üretilmiş ise dini bilgi açısından bir değere sahiptir. Bu yolla elde edilen bilgi başka bir yöntem ile elde edilen bilgiyi geçersiz kılmaz. Üretilen bu bilgi, din değil dinidir, yani dinin kendisi değil onun çizdiği çerçeve içinde bir yere oturmaktadır. Her bir şahsın ya da cemaatin ürettiği ya da üretilenler arasından tercih ettiği bilgiyi dinin kendisi ve tek hakikat olarak görmesi, diğerlerini dairenin dışına atması, kendisi dışındakileri bu açıdan geçersiz sayarak eleştirmesi ya da daha da ileriye götürerek tepki göstermesi, dairenin dışında sayması ciddi bir çatışma sebebidir. Çünkü kendisinin hakikatini merkeze alarak diğerlerini yok sayan bir düşünce aynı tutuma maruz kalacaktır ve çatışmanın önünü almak imkânsızlaşacaktır. Dolayısıyla toplumun sahip çıktığı ya da bir kesimin kabul ettiği farklı yoruma dayalı bir uygulamayı diğer kesimin *bid'at* ya da *şirk* üzerinden eleştirmesi veya gelişi güzel biçimde sapıklık üzerinden tepki göstermesi böyle bir çatışmanın sebebidir. Bu husus, Müslümanların aynı daire içinde kalan çeşitlilik içindeki birliğini, farklılıklarla bir arada yaşama imkânını zedeler.

Üst Dil ve Keskin Üslup: Tartışmaya açık konularda farklı fikir sahiplerinin elde etmiş oldukları bilgileri kuşatıcı ve saygılı bir üslup yerine keskin ve üst dil ile mutlak doğru olarak fanatik biçimde savunmaları, hataya düşebileceklerine ihtimal vermemeleri çatışma sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü bu tutum, kendi fikrine üstünlük veren bir hiyerarşiyi de beraberinde getirdiğinden muhataplarını kendi kabulleri üzerinden yönetme tavrına sokmaktadır. Takınılan bu tavır da ister istemez bir iticilik oluşturmaktadır.

ve çatışmaya yol açmaktadır. Böyle bir üslup ve tutum kendisini meşrulaştırırken diğerlerini marjinalleştirmekte, itici hale sokmaktadır.

Geçen son iki başlık ile ilgili mezhep imamlarının tavrı en iyi örnektir. Mesela: Ebû Hanife, “Bu benim re’yimdir ve elde edebildiğim reylerin en iyisidir. Bundan daha iyisini bulan olursa onu kabul ederiz”; İmam Malik, “Rasûlullah hariç herkesin sözü kabul ve reddedilebilir. Ben bir beşerim. Hata da ederim isabet de. Rey ve ictihadımı inceleyin. Kitap ve sünnete uyan her sözümü alın. Onlara uymayan bütün sözlerimi de terk edin.” ve İmam Şâfi’î de “Ben bir tartışmaya başlamadan önce şöyle dua ederdim. Ya Rabbi! Hak benim dilimde ise onu bana tabi kıl, onun dilinde ise beni ona tabi kıl.” der.

Nasslardan ya da ilkelerden belli bir yönetime bağlı olarak üretilmiş bütün bilgilerin hatalı olma potansiyeli vardır. Çünkü her bir hüküm çok boyutlu olaylara bağlı olarak insan zihni tarafından üretilmiştir. Olayların farklı boyutları her zaman bütünüyle kuşatıcı şekilde değerlendirilemeyebilmekte ya da çeşitli sebeplerle ihmal edilebilmektedir. Bu sebeple İslam âlimleri mesela Hanefî fukahâsından Haskefî ve onun şerhinde İbn Âbidîn der ki: “Bizim mezhebimizin görüşü isabetlidir ama hataya ihtimali vardır, muhalif mezhebin görüşü bize göre hatalıdır ama isabetli olma ihtimaline sahiptir.” Bu zeminde kalındığından tarihi süreç içinde, Hıristiyanlıkta olduğu şekliyle dinin özünden ya da mezhep imamlarımızın tavrından kaynaklanan kurumsal kimliğe sahip bir çatışma yaşanmamıştır. Zaman zaman ortaya çıkan bazı mezhep kavgaları ise taraftarlık fanatizminden/aidiyet taassubundan ortaya çıkmış ve süreklilik kazanmamıştır.

Oryantalistlerin kendi amaçlarını gerçekleştirebilmek için Müslüman dini gruplar üzerine geliştirdiği projeler ve bu yöndeki operasyonların başarıya ulaşmaması için İslam âleminin bu duruşa her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardır.

Aidiyet Fanatizmi: Fanatik tutumlar psikolojik sorun alanıdır ve ilişkileri zedeleyen bazen çatışmaya götüren, şiddet için verimli zemin teşkil eden özellik taşımaktadır. Doğal olarak insan, yaratılışı gereği toplumsal bir varlık oluşunun etkisiyle kendisini sosyal bir oluşuma ait hisseder en azından sempati besler. İnsanın içinde bulunduğu grubu yüceltmesi, ona bağlanması, o grubu genişletmek istemesi, olaylara ve dünyaya o pencereden bakması aynı zamanda psikolojik bir gerçekliktir. Kur’ân-ı Kerîm bu gerçekliğe şu ifadelerle işaret eder: “Her grup, kendindeki ile mutlu oldu” (Mü’minûn, 23:53; Rûm, 30:32).

Ne var ki taraftarlığın tutuculuk boyutuna ulaşması çatışma sebebidir. Farklı gruplara hayat hakkı tanımak, onları anlamaya çalışmak, iyi ilişki içinde olmak, fikir alış-verişinde bulunmak, tartışma gereken hususlarda Kur’ân-ı Kerîm’in ifadesiyle “en güzel biçimde tartışabilmek” gerekir. Bu sayede tartışmaların hakikatı elde etmede sunduğu değerli imkândan yararalar doğabilir. Bunlar ise ancak muhatabı, kendisini tanımadığı şekliyle kabul etmek ve önyargıdan uzak olmakla mümkün olabilir.

Eleştiriye tahammülsüzlük, muhatabı kendi bulunduğu noktadan tanımlama, kaçınılmaz şekilde muhatabın hatalı olduğu noktasındaki kabul ya da ön yargı, suçlayıcı ve terbiye edici dil, farklılığı kabullenememe, muhatabı dinlememe, yok sayma hatta fiziki veya psikolojik şiddete varan müdahalelerde bulunma fanatizmin öne çıkan belirtileridir.

Müslüman dindarlar şunu bilmelidirler ki bu dinin sahibi vardır ve peygamberleri dâhil hiç kimseye muhatabını hakikate getirme görevi vermemiş ve bununla yükümlü tutmamıştır. Müslümanın görevi yerinde, zamanında ve kıvamında olmak üzere tebliğ ile sınırlıdır. Hz. Peygamber'in insanlar üzerinden zorba ve baskıcı olmadığını sadece tebliğ etmekle yükümlü olduğunu bildiren ayetler (Gâşiye, 88:21-22), cemaatler arasındaki ilişkilerde de yol göstericidir. Kur'ân-ı Kerîm, dine ya da bir düşünceye çağrının metodunu da göstermiştir: "Hikmet" ve "güzel öğüt" ile çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et" (Nahl, 16:125).

Aidiyet fanatizminin günlük hayattaki en önemli görüntüsü **dışlayıcılık ve imtiyazdır**. Herkesin eşit olduğu alanlarda, mesela atamalarda, ele geçen imkânları kendi mensupları için kullanma, ehliyet, liyakat ve emanet bilincini arama yerine aidiyete bağlı bir imtiyaz derdine düşme, diğer insanları dışlama, devlet içinde örgütlenme yarışına girme, çatışma alanlarından birisini oluşturur. Herkesin külfetini ortak olarak paylaştığı alanlar herkese aittir. Buraların gayr-ı resmi biçimde bir gruba aitmiş gibi tasarrufta bulunulması haksızlıktır ve çatışma sebebidir. Devlet içinde devlet yapılanmasının verimli arazisi bu tutumdur.

Kurtuluş Tekeli ve Tekfir Siyaseti: Hiçbir kişi ve kurumun Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olarak O'nun adına konuşma ve hüküm verme yetkisi yoktur, peygamberler dışında hiç kimse de masum ve sorgulanamaz değildir. Bu esasa bağlı olarak denilebilir ki cemaatlerin, tarikatların ya da mezheplerin mutlak kurtuluşun kendileri gibi inanmaktan ve yaşamaktan geçtiğini, kendileri dışındakilerin ise sapık olduğunu savunmaları, diğer inanç gruplarının sahip olduğu değerleri dışlamaları ve bunlarla mücadeleyi şiddet zeminine kaydırarak dini bir vazife saymaları bir bakıma Allah adına konuşmanın ifadesidir ve ciddi bir kavga sebebidir. Fikirlerle mücadelenin ancak fikirler yoluyla olabileceğini ve güzellikle tartışarak yürütülebileceğini belirleyen az önce işaret edildiği üzere bizzat Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed'in İslam'ın ruhuna aykırı olarak telakki ettiği fikri akımların temsilcilerini güçlü bir âlim ile karşı karşıya getirip tartıştıranak hallettiği nakledilmektedir. Mesela Bu âlimlerden birisi Bursa'da medfûn bulunan Hocaşâde'dir.

Kurtuluş tekelinin faturasının insanlığa çok pahalıya mal olduğunu gösteren en iyi örnek Hıristiyanlık tecrübesidir. "**Hıristiyanlık/kilise dışında kurtuluş yoktur/extra ecclesiam nulla salus**" dogmasına bağlı olarak her mezhebin kilisesi "**mutlak hakikati**" kendilerinin temsil ettiği inancını, buna bağlı olarak da kurtuluşun kendilerinde olduğunu savunmuştur. Bunun doğal sonucu olarak her bir mezhep kendi dışındakileri *heretic* kabul ederek onlarla savaşıma yoluna gidince kanlı mezhep kavgaları ve din savaşları yüzyıllarca sürmüştür. Yine

bu tekelciliğe bağlı olarak kiliselerin birbirlerini *afroz* yoluna gittikleri de bilinmektedir. “Halkın kralın dininden olma” zorunluluğu da bir devlette tek din olabileceği sonucunu doğurmuş, diğer inanç gruplarına hayat hakkı tanınmamıştır. Dolayısıyla Hıristiyanlık çoğulculuğu hem teorik düzeyde hem de uygulamada yönetememiş, bu yönüyle insanlık acı bir tecrübe yaşamış, çözüm de devletin bütün inanç gruplarına karşı eşit mesafede olmasını gerekli kılan *laiklik* üzerinden sağlanmıştır.

Günümüz dünyasında Müslüman dini grupların aynı hatayı tekrarlamamaları gerekir. Oryantalistlerin hedefine hizmet eden dini yapıların, kurtuluş tekeli ve tekfir siyasetine bağlı grup fanatizmi üzerinden oluşturulduğunu, aranan açıkların bu nokta üzerinden kolaylıkla bulunabildiğini görmek gerekir. Dolayısıyla bu türden bir anlayış, sadece vatandaşı oldukları devlet açısından değil bir bütün halinde İslam ümmeti açısından da ciddi bir risk taşımaktadır. Günümüz dünyasında her Müslüman ülkeye özel bir terör örgütünün kurulup bu yolla İslam’ın imajının zedelenmesi, iç karışıklıklar dolayısıyla ülkenin zayıflatılması böylece sömürü düzeninin devamının kolaylaştırılmasında grup fanatizminin kolaylaştırıcı bir unsur olarak öne çıktığını söylememiz gerekir. Mesela bir Müslümanın, Allah’ın evi olan bir camiye bombalamasının, keza Müslüman bir grup tarafından Müslüman kızların kaçırılıp cariyeye statüsüne sokulmasının izahı nasıl yapılabilir ki?!

Günümüz Müslümanlarının tekfir silahını çok kolay şekilde kullanabildiklerini dikkate alarak tam da bu noktada Hz. Peygamber’in: “Birisini diğerini tekfir ettiğinde o küfür onda yoksak kendisine döner” (Tirmizî, İman, 16) hadis-i şerifini hatırlama; İslam alimlerinin: “Ehl-i Kible tekfir edilemez” (İbn Ebî’l-‘izz, 1997, 539) şeklinde formüle edilen ifadelerini zihinlere naksetme gereği hasıl olmuştur. Nitekim Hanefî fıkıh kaynaklarında: “Küfre nispet edilebilecek bir söz söylemiş olan bir Müslümanın bu ifadesinin iyiye yorumlanması mümkün ise ya da küfre götürmediği konusunda zayıf bile olsa bir görüş nakledilmiş ise kesinlikle küfrüne hükmedilemez (İbn Âbidîn, 1992, s.224, 229) şeklindeki ifade kulaklara küpe olmalıdır.

Tek Tip Dindarlık Beklentisi: Dinler kültürel formları üretir ve bununla toplumsallaşır. Dolayısıyla din, toplumsal hayatta görünürlüğü, yayılışını, kökleşmesini, sürekliliğini ürettiği kültür üzerinden sağlar. Bu kültürel formlar, toplumdan topluma cemaatten cemaate değişebilir. Sözelimi İslam, tesettür emri ile kadın ile erkeğin bedeninde örtülmesi gereken yerleri belirlemiş ve bir şekil tayin etmemiştir. Bu emri yerine getirmek üzere tercih edilecek giysiler coğrafyaya, mevsime/iklime, kişinin zevkine, örf ve bu yönde oluşan kültüre göre değişiklik gösterebilir. İstenilen yerler istenildiği şekilde örtüldükten sonra herhangi bir şekli dayatmak, kendi kabulünü dini olmaktan çıkarıp din haline getirmek anlamına gelir ve her bir dini grup aynı şekilde hareket ederse çatışma kaçınılmaz olur.

Uç Görüşler Üzerinden Yeni Kimlik Arayışları ve Dayatmacı Duruş: Güçlü geleneklerin tarihin şoklarına dayanarak rafine olmuş, bu yönüyle de sert bir direnç mekanizmaları kazanmış yapısı vardır ve bir mensubiyet baskısı da söz konusudur.

Toplumun gelenek dışı inanç, tutum ve davranışları beğenmeme, dışlama, ilgiyi kesme gibi gayr-ı resmi müeyyidelerle denetlenen kendi iç dinamikleri mevcuttur. Dolayısıyla tarihi süreç içinde birçok aşamadan geçerek süzülüp gelmiş, şoklara karşı ayakta kalmış olan inanç, kültür ve hayat tarzlarının kazandırdığı kimliğe, kabullere sert girişler çatışma sebebidir. Bu türden çıkışlar hem provakatif özellik taşır hem de iletişim kanallarını kapatarak ideolojik düşmanlığa, karşılıklı direncin getirdiği inatlaşma sonrasında da din içinde din anlamına gelebilecek bir yapının doğmasına zemin hazırlar. Bu inanç içinde kutsallaştırılmış kişi ve kalıp yargıların oluşması bir anlamda farklı bir dogmatizmin güç kazanmasına kapı aralar. Bugün bazı Müslüman grupların birbirlerine karşı *cihad* eder noktaya gelmelerinin ciddi sebeplerinden birisinin bu katı dogmatik tutum olduğu söylenebilir. Allah'ın dinini dayatmadığı (Bakara, 2: 256) bir dünyada O'nun dini adına bir fikri kabule zorlamak tamamen paradoksal bir durumdur. Günümüz dünyasında *bid'at* ve *şirk* üzerinden yapılan değerlendirmeler sonucu *fisk* ve *küfür* ile yaftalanan Müslümanlar, birbirlerine ait cami ve kurumları bombalayacak noktaya gelmiş ya da getirilebilmiştir. Bu tür yapılara, dini-sosyolojik anlamda cemaat değil kendisine militan yetiştiren örgüt tanımlaması daha uygun düşmektedir.

Bu noktada diğer bir sorun da pozitivist bir yaklaşımla geleneksel inançları bilim ve rasyonalite üzerinden sorgulamaktır. Modern bilime taparcasına onun etkisi altında inanç değerlerini sorgulamak ve akılcı yönden izahına gitmek, bilimsel verilere aykırı görülen düşünce ve inançları reddetmek gelenek-modernite gerilimini derinleştirmektedir.

Modernitenin etkisi ile gelenek içinde gelişen her düşünceyi, her kurumsal yapı ve kimliği, âlimleri serbest biçimde eleştirip hatta yok sayma noktasına gelen yeni dini gruplardan bir kısmının kendilerini tartışılmaz noktada görmeleri ve “mutlak doğru” üzerinden bir din pazarı kurmaları! ciddi bir çelişkiye düşmenin yanında çatışma sebebidir.

Dünyevileşme Yarışı: Sekülerleşmenin günümüz dünyasında dindarlaşma önündeki en ciddi engellerden biri olduğu bilinmektedir. Dini grupların profesyonel biçimde “İslam'ın tebliği” ve “hayır yolunda yarışma” ilkelerine bağlı olarak dindarlaşma adına yapmaları gereken hizmet yerine dünyalık peşine düşmeleri, bu yönde bir ağ oluşturmaları mesela modern ekonominin rekabetçi zihniyete sahip ticari şirketlere sahip olmaları onları kendi içinde dönüştüren, dünyevileştiren, din adına insanları sekülerleştiren bir sonuç vermekte, dahası dini metalaştıran, din ticaretine kapı aralayan bir başka sonuç doğurmaktadır. Yapı güçlendikçe, alan genişledikçe, ticaret çeşitlendikçe ahlaki yozlaşma riski arttığından bu sonucun doğma oranı da yükselmektedir. Günümüzün ekonomik zihniyetinin geleneksel ticari hayattan farklı olduğu, Müslüman da olsa insanı büyük ölçüde dönüştürdüğü dikkate alınırsa cemaatin şirkete dönüşmesi mümkün hale gelmektedir.

Sonuç olarak, önemine binaen yukarıda anlatılanları tekrar vurgulayarak toplamak gerekirse, bundan sonra cemaatlerin ve dini grupların birbirleriyle ciddi sorunlar yaşayacağını, bunun galibinin bulunmayacağını, bundan da tüm toplumun zarar göreceğini söylememiz gerekir. Son olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu uyarısını dikkate almak sorumluluğumuzdur: "Siz diğer ümmetlerin yaşadığı bütün sorunları yaşayacaksınız. Onlar ne yaptılarsa siz de yapacaksınız. Ben sizin bu şeylere düşmenizden korkuyorum." (Hâkim, 1990, s.185).

Kaynakça

- Hâkim, N.âbûrî (1990). *el-Müstedrek*. Mustafa Abdulkadir Atâ (nşr.). (C.4). Beyrut.
- İbn Abidîn, M. E. (1992). *Reddü'l-muhtar*. (C.4), Beyrut.
- İbn Ebî'l-İzz, el-Hanefi (1997). *Şerhu'l-'Akîdeti't-Tahaviye*. (C. 2), Beyrut.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. (1313). *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. Şu'ayb el-Arnaût vd. (nşr). (C.3), Kahire.
- Köse, S. (2003). *İslam hukuku açısından din ve vicdan özgürlüğü*. İstanbul.
- Köse, S. (2013). Kardeşlik hukuku. *Kutlu Doğum Haftası Sempozyum (21-22 Nisan 2012) Bildiriler Kitabı* içinde. (ss. 123-148), Ankara.
- Ma'mer b. Râşid. (1983). *el-Câmi' el-Musannef* içinde. Habibürrahman el-A'zamî (nşr). (C.11). Beyrut.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. (1992). *es-Sahîh*. İstanbul: Çağrı.
- Nesai, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı.
- el-İsfahânî, R. (2007). *ez-Zerîa ila Mekârimi's Şerî'a*. Kahire: Daru's-Selam.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. (1978). *el-Câmi'u's-sahîh/Sünenü't-Tirmizi*. Ahmed Muhammed Şakir (thk &şerh). Kahire.